

*XII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia
Kolozsvár
2009. május 15–17.*

**A spekulatív ész keltette illúzió
Isten létének bizonyítása kapcsán**

Vezetőtanár:

Dr. Jitianu Liviu

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Római Katolikus Teológia Kar
Adjunktus

Dolgozat Szerzője:

Vajda Anita-Adriana

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Római Katolikus Teológia Kar
II. év., Didaktikus Teológia

**Kolozsvár
2009**

„Különös sors jutott az emberi észnek megismerése egyik válfajában:
kérdések ostromolják, melyeket nem tud elhárítani,
mert maga az ész természete teszi fel őket, de megválaszolni sem tudja őket,
mert az emberi ész minden képességét meghaladja.

(...)

Mivel azonban munkájának ily módon mindig bevégezetlenül kell maradnia,
mert a kérdések soha nem érnek véget,
ezért olyan elvekhez kénytelen folyamodni,
melyek minden lehetséges tapasztalati használaton túllépnek,
és mégis oly kétségbevonhatatlannak látszanak,
hogy a közönséges emberi ész is egyetért velük.”

(Immanuel Kant, *A tiszta ész kritikája*)

Tartalomjegyzék

Preambulum	4
Bevezető.....	4
1. A tiszta ész kritikája.....	7
1.1. A transzcendentális dialektika	8
1.2. A tiszta spekulatív ész leltára.....	9
2. A spekulatív ész keltette illúzió	10
2.1. Az ontológiai bizonyíték.....	11
2.1.1. Az ontológiai bizonyíték summája	11
2.1.2. Az ontológiai bizonyíték elemzése	13
2.2. A kozmológiai bizonyíték.....	17
2.2.1. A kozmológiai bizonyíték summája	18
2.2.2. A kozmológiai bizonyíték elemzése	19
2.3. A fizikoteológiai bizonyíték.....	24
2.3.1. A fizikoteológiai bizonyíték summája	24
2.3.2. A fizikoteológiai bizonyíték elemzése.....	25
Befejező gondolat	28
Bibliográfia	30

Preambulum

E munkám megírásakor szándékom az volt, hogy az elsődleges irodalmat dolgozzam fel, nem pedig szövegértelmezéseket. Ezzel is csak szerettem volna az olvasót bevezetni az eredeti művek kínálta sajátos világba, és ezáltal közelebb vinni az eredeti művek szépségéhez.

Metodológiámat tekintve, törekedtem a felhasznált műveket eredeti nyelven (latinul) közelebb hozni az olvasóhoz. Így, sok helyen fellelhető az Isten érvek lényeges gondolatsora latin nyelven, eredeti formában is. Ugyanakkor szerettem volna a dolgozatom keretein belül egy rövid szöveg-összegzést is megvalósítani: azaz az istenérvek szövegeit „egy” helyen összegyűjteni. Különösen a felhasznált művek latin olvasatait egységesítettem, mivel azok szétszórta, különböző irodalmi művekben találhatóak meg. Az összegzés a kérdésfelvetés kompakt egységét segíti elő.

Bevezető

Az önmagában való lét kérdésének tárgyalása kapcsán a különböző korok különféle elgondolásokat alkottak meg, melyek gyakran tévesek voltak. A lét megfogható-megfoghatatlan voltáról írnak a mitológiák, s ezt tárgyalják a különböző filozófiai rendszerek. Így a mitologikus gondolatsorok is, akkor, amikor az esetleges és szükségszerű lét kérdésre keresnek választ, és az elérhetlent s megmagyarázhatatlant kutatják, gyakran téves megoldásokat kínálnak. A mitikus világ gondolkodásmódja, úgymond „tudományos eredményei”, koruk pecsétjét hordják magukon és a mai tudományosság mértéke szerint gyakran tévesnek minősülnek. Helytelen a gondolatvezetésük, feltételezésük, és nem utolsósorban, mint ennek logikai követelménye, a következtetésük. Nem helyes például az, hogy mindannak, amit nem tudtak észérvekkel megmagyarázni, istenséget tulajdonítottak neki.

A kereszténység megjelenésével új gondolkodásmód veszi kezdetét. A kereszténység ugyanis felhagy a mitikus gondolkodásmóddal, és helyette a racionális, logikai gondolkodásmódot részesíti előnyben. Ebben a gondolat-világban a gondolkodás *a priori* adottsága a lét személyes forrása: Isten. Végső soron őbenne kell keresni minden létkérdés végső válaszát. Tehát az, aki Isten léte felől érdeklődik, és erre rákérdez, az abszolút eredetet, hordozottságot, a világ és az ember abszolút jövőjét, mint a legteljesebb tökéletességeket kutatja. A keresztény gondolkodók számára minden adottság és létező csak egy viszonyítási rendszerben talál legitimitásra, azaz Istenhez való viszonyában tárgyalandó. A világ a maga profanitásában szinte elgondolhatatlan. Az előtt az ember előtt, aki észleli evilági létének

végességét és felismeri esetlegességét a Végtelen tükrében, a valóság úgy jelenik meg, mint „a semmi hidegéből kiemelkedő, a dolgok erejét és tűzét éreztető mérhetetlenül mély titok”.¹

Ha megfigyeljük a különböző korok nagy keresztény gondolkodóinak eszmerendszerét, látjuk, hogy mindig találkozunk olyan törekvésekkel, melyek a megfoghatatlan elérésének, létének magyarázatával próbálkoztak, kisebb nagyobb sikerrel. A teológiai nagy gondolkodói közül itt a két kiemelkedő skolasztikus filozófus-teológusra hivatkoznék: Canterburyi Szent Anzelmre és Aquinói Szent Tamásra. Mindkettőjük gondolatvezetésében szépen megmutatkozik a tiszta észre épülő rendszer felépítése. Mindkettejük rendszerében tükröződik a görög gondolkodók egy-két ideája, logikája, pontosabban Platón és Arisztotelész rendszere. Platón az ideák világról² beszél, Arisztotelész pedig a mozdulatlan mozgatóról³. Gondolataik, modifikáltan, a keresztény filozófia részévé lesznek.

Canterburyi Szent Anzelm⁴ a *Monologion* című munkájában Isten három attribútumról tárgyal, a *Summum*-ról, *Per se ipsum*-ról és *Unum*-ról. Ezen attribútumok tulajdonságoknak

¹ FISCHER, Norbert, *A filozófusok istenkeresése*, Agapé, Szeged 2001, 133.

² Platón (Kr. e. 427–347) ókori idealista filozófus, a materializmus és a tudomány ádáz ellensége. Filozófiája objektív idealizmus, amely azon alapul, hogy a természeti dolgok evilági változóval való valóságával szembeállítja a túlvilági változatlan, örök és mozdulatlan igazi létet, a szellemi lényeket, az ideák világát Platón az ideák világát tekinti elsődlegesnek, az érzéki dolgok világát, csak másodlagosnak és leszármazottnak. Az ideák Platón szerint a dolgok ősképei, ezek a dolgoktól függetlenül léteznek, a dolgok pedig, amelyek az ideáktól nyerik létüket, csupán az idea visszfényei, árnyékai, tökéletlen másolatai. Az érzékek nem lehetnek az igazi megismerés forrásai, mivel nem lépik túl a tárgyi világ határait. Az igazi megismerés forrása a halhatatlan emberi lélek visszaemlékezése az ideák világára, amelyet szemlélt, mielőtt beköltözött volna a halandó testbe. Platón a dialektikát tekintette annak a módszernek, amelynek segítségével felébreszthető a lélekben az ideákra való emlékezés. Lásd: M. Rozental és P. Jugyin, *Filozófiai lexikon*, Szikra, Budapest 1953, 478–479.

³ Arisztotelész (Kr. e. 384–322) görög filozófus, az ókor legnagyobb gondolkodója. Platón tanítványa volt, de elvetette idealista ideátanát és szigorúan bírálta a platóni idea-elméletet. Arisztotelész az idealizmus és a materializmus között ingadozik, végső fokon azonban az idealizmus felé hajlik. Szerinte minden tárgy, minden egyes dolog két princípiumból áll: anyagból és formából. A világegyetem alapját meghatározatlan, passzív szubsztátum képezi: az első anyag. Ilyen formában azonban az anyag csupán absztrakcióként létezik; a valóságban az anyagot meghatározza az önmagában anyagtalan forma tevékenysége (és az anyag örökké csak mint forma által meghatározott anyag létezik). Az anyag: lehetőség, a dolgok képessége, az ideális forma pedig: a dolgok valósága. Noha Arisztotelész összeköti a formát az anyaggal, felfogása szerint mégis létezik egy tiszta, vagyis anyagtól elválasztott forma, a formák formája. Ez az ész, a gondolat, amelynek gondolkodása önmagára irányul, ez nem más mint nála mint Isten. Isten a világ mozdulatlan mozgatójának szerepét tölti be, s ez a mozdulatlan mozgató egyetlen és örökkévaló, és mozgásban tart mindent. Lásd: M. Rozental és P. Jugyin, *Filozófiai lexikon*, 61–62.

⁴ Canterburyi Szent Anzelm 1033-ban született, Krisztus kereszthalála millenniumának tekintett, világvégvár esztendejében, az itáliai Aostában, nemesi család gyermekeként. Édesanyja, Elmenberg mélyen hívő szellemben nevelte, apjával, Gundulffal ellenben sok konfliktusa volt, feltehetően vallási és erkölcsi okokból. Anyja halála után 1050–en körül elhagyta a szülői házat. 1056–1059 között Burgundia-, Normandia-, és Franciaország szerte bolyong. Nem világos, mi volt a vándorlásának valódi célja. Aligha valószínű, hogy kifejezetten a filozófia és teológia ismeretei elmélyítésére legalkalmasabb műhelyt kereste volna, hiszen e 3 év alatt a kor sok neves iskolájában megfordult, de sehol sem maradt hosszabb ideig. 1060-ban szerzetes lesz Becben a bencés apátságban. 1093-ban kinevezik érseknek, addig Becben él. 1063-ban az apátság priorja lesz, feladata a tanítómunka irányítása. Sokat tanít, levelei szerint nemcsak filozófiát és teológiát, hanem grammatikát is. 1076-ban az investitúraharc különös és jelentős eseményének, IV. Henrik Canossa-járásának előestéjén születik meg első elméleti írása, a *Monologion*. 1077-ben megírja a *Proslogion*-t. A mű a *Monologion* eredményeinek új szempontú szintézise, anyagának újbóli áttekintése az „egyetlen érv”, az „unum argumentum” fényében, amelyet

felelnek meg. A három Isten attribútumra építi rá Anzelm istenérvét, melyet Immanuel Kant ontológiai érvnek nevez el. Anzelm istenérve, az *Unum argumentum*, a *Proslogion* című munkájában kerül feldolgozásra.

Aquinói Szent Tamás⁵ istenérvével a *Summa Theologiae* című munkájában találkozunk. Tamás istenérvéhez más utat választ, mint Anzelm. Ő öt Istenhez vezető útról (*Quinque via*) beszél, és ezekből következtet egy istenérvre. A *Quinque via* a következő utakból (argumentumokból) áll: *Argumentum ex motu*; *Argumentum ex causis efficientibus*; *Argumentum ex contingentia rerum*; *Argumentum ex gradibus perfectionum*; *Argumentum ex gubernatione rerum*. A *Quinque via*-ból két Istenhez vezető utat dolgozok fel a későbbiekben, az egyik az *Argumentum ex contingentia rerum*, amit Immanuel Kant a kozmológiai bizonyítékként használ, és a második pedig, az *Argumentum ex gubernatione rerum*, melyet Kant a fizikoteológiai bizonyítékként kezel.

A következőkben Immanuel Kant *A tiszta ész kritikája* című munkájának feldolgozásával, a spekulatív ész keltette illúzió bemutatásával, elemzésével foglalkozom. A spekulatív ész keltette illúzió fellelhető úgy Szent Anzelm istenérvében, mint Szent Tamás érvelésének felépítésében. Megpróbálok bemutatni, hogy a spekulatív észből származó, tiszta a priori istenérvek nem jutnak előre minket Isten megismerésében, és a hit szempontjából eredménytelennek, „haszontalannak” minősülnek, mivel segítségük által nem jutunk közelebb az üdvözítő Isten fogalmához.

később „ontológiai érvnek” neveznek. 1093-ban heves ellenkezések dacára, Canterbury érsekévé nevezik ki. 1097–1100 között a királlyal folytatott egyre hevesebb viták következtében kénytelen száműzetésbe menni, egyebek között Clunyban, Lyonban, Rómában, Capuában és Bariban jár. 1099-ben részt vesz a római zsinaton. 1100-ban II. Vilmos halála után visszatér Angliába, ám hamarosan az új királlyal I. Henrikkel is konfliktusba keveredik. 1103–1106 között ismét száműzetésbe kényszerül. 1109. április. 21.-én meghal Canterburyben. Lásd: CANTERBURYI Szent Anzelm, *Filozófiai és teológiai művek I.*, Osiris, Budapest 2001, 19–24.

⁵ Aquinói Szent Tamás 1225 táján született Roccasecca városában, az aquinói grófok fészkeében. A montecassinói bencés apátság kolostori iskolájában kezdte el tanulmányait. 1231–1239 között tanult ott. 1239-től Nápolyban sajtótudós volt a hét szabad művészetet. Itt ismerkedett meg a Domonkos-renddel, amelynek 1244-ben lett tagja. Családja tiltakozása ellenre kitartott hivatásában. 1245–1248-ig Párizsban tanult, majd 1248–1252 között Albertus Magnus tanítványa lett Kölnben. Ezt követően a párizsi egyetemen tanított. 1256-ban megszerezte az akkori kor legmagasabb tudományos fokozatát, a magiszteri címet. IV. Orbán pápa meghívására 1261–1264 között a pápai udvarban fejtett ki teológiai és oktatói tevékenységet. Ebben az időszakban a pápa ösztönzésére több teológiai művet írt. Tamás 1264-től 1267-ig a San Sabina kolostori iskola vezetője. IV. Kelemen pápa nápolyi érsekké akarta tenni, de Tamás kérésére elállt a tervétől. 1267-től 1268-ig Bolognában adott elő, majd 1268–1271-ig újra a párizsi egyetemen. 1271-től 1272-ig újra Bolognában adott elő. 1272. december. 6. óta nem írt. Egészségi állapota rohamosan romlott. Amikor azonban 1273 végén X. Gergely pápa az 1274. május. 1-re összehívott II. Lyoni Egyetemes Zsinatra meghívta, gondolkodás nélkül útnak indult. Útközben betért a fossanuovai ciszterci apátságba. Útját már nem tudta folytatni, ott halt meg 1274. március 7-én. Lásd: AQUINÓI Szent Tamás, Ford: Tudós–Takács János, *A teológia foglaltat I.*, Gede Testvérek BT., Budapest 2002, *Fordító előszava*, 5–8.

1. A tiszta ész kritikája

„Kant főművei a filozófiai irodalom leggazdagabb tartalmú, egyben legnehezebb könyvei közé tartoznak; Kant tisztában volt a nehézségekkel”⁶ – írja Hans Joachim Störig *A filozófiai világtörténete* című művében. Már az előszóban Immanuel Kant⁷ így nyilatkozik művének nehézségéről: „Különös sors jutott az emberi észnek megismerése egyik válfajában: kérdések ostromolják, melyeket nem tud elhárítani, mert maga az ész természete teszi fel őket, de megválaszolni sem tudja őket, mert az emberi ész minden képességét meghaladja. Az ész önhibáján kívül kerül ebbe a zavarba. Olyan elveken kezdi, melyeket a tapasztalás folyamán elkerülhetetlenül használni kell, s amelyeket a tapasztalat kielégítően igazol. Ezek segítségével emelkedik (miként a természetből is fakad) egyre följebb, távolabbi feltételekhez. Mivel azonban munkájának ily módon mindig bevégezetlenül kell maradnia, mert a kérdések soha nem érnek véget, ezért olyan elvekhez kénytelen folyamodni, melyek minden lehetséges tapasztalati használaton túllépnek, és mégis oly kétségbevonhatatlannak látszanak, hogy a közönséges emberi ész is egyetért velük. Ám az ész ezáltal homályba süllyed és ellentmondásokba keveredik, melyek bár arra a következtetésre vezethetik, hogy valahol az alapoknál okvetlenül tévedések lappanganak, azonban e tévedéseket feltárni nem tudja, mert a segítségül hívott elvek minden lehetséges tapasztalat határán túlhaladván, immár semmiféle tapasztalati próbakövet nem ismernek el. E véget nem érő viták harcterét nevezik metafizikának.”⁸

Tudatában volt, hogy nehéz feladatra vállalkozik, mellyel nehézkes módon, de megbirkózik. Ha figyelmesen olvassuk művét, akkor érezhetjük, hogy iskolás módszert alkalmaz, vagyis kevés példát használ a szemléltetésre, hogy ezzel is könnyítse a mű nehézségét, terjedelmét. Nyelvezete régies, mégis könnyed, olvasmányos, nehézséget

⁶ STÖRIG Hans Joachim, *A filozófia világtörténete*, Helikon, h. n. 2006, 313.

⁷ Immanuel Kant 1724. április 22-én Königsbergben született. Egyike volt azon öt testvérnek, akik a szülők kilenc gyermeke közül életben maradtak. 1740 őszén, 16 éves korában, felvételt nyert a königsbergi Teológia Egyetemre, itt filozófiát, fizikát, matematikát tanul. Tanára és mentora Martin Knutzen volt aki bevezette őt Wolff filozófiájába és Newton fizikájába. A fő tantárgyak a latin nyelv (heti 20 óra) és a teológia volt – megismerkedik Leibniz filozófiájával. Innen ered Kant szeretete a latin versek és a vallási kultusz iránt. 1747-ben, apja halálának hírére elhagyja az egyetemet anélkül, hogy eleget tett volna vizsgakötelezettségeinek, és a Königsberg körüli nemes emberek gyerekeinek a nevelője lesz. 1747–1750 között Judtschen nevű faluban dolgozik. 1755-ben visszatért Königsbergbe, és ott készülődik a Magister examen-ra, ami a doktori fokozat ekvivalense, és engedélyt kap, hogy tanítson az egyetemen, mint Privatdozent. 1755. április 17-én megtartja magisztrátusi disszertációját a „A vázlatok a tűz természetéről” című írással, a kézirat húsz latin nyelven írt oldalból állt. A magiszteri címet június 12-én kapja meg, díszes ceremónia közben. 1770-ben, Kant elnyerte a „professor ordinarius” címet a logika és metafizika tanszéken. Itt megírja az első rá jellemző írását. Az egyetemen filozófiát, logikát, természettudományokat, földrajzot etikát és fizikát is tanított. Nagy számú diák látogatta az előadásait. Az elkövetkező tíz évben nem ír és nem publikált semmit. Fő művei: *A tiszta ész kritikája* (1781); *A gyakorlati ész kritikája* (1788); *Az ítélőerő kritikája* (1790). Halálának időpontja: Königsberg, 1804. február 12. Vö. KANT, Immanuel élete, http://hu.wikipedia.org/wiki/Immanuel_Kant#Kant_m.C5.B1vei_magyarul, Letöltés ideje: 2009. április 28.

⁸ KANT, Immanuel, *A tiszta ész kritikája*, Ford. Kis János, Ictus, Budapest 1995, 19.

megértése okoz, mivel az olvasónak ajánlott rendelkeznie egy bizonyos fokú alapismerettel Kant filozófiáját illetően, ahhoz, hogy ne értelmezze félre.

A *tiszta ész kritikája* az előszón és a bevezetésen kívül két fő részből áll: az első az *elemek transzcendentális tana*, a második a *módszer transzcendentális tana*. Az *elemek transzcendentális tana* ismét két fő részből tevődik össze, az első a *transzcendentális esztétika*, mely az érzékiség képességét tárgyalja, a második, a *transzcendentális logika*, ami a gondolkodás képességét elemzi. A *transzcendentális logika* ismét két fő részből tevődik össze, az első a *transzcendentális analitika* mely az értelmet tárgyalja, a második fő rész pedig, a *transzcendentális dialektika*, amely az ész működésével foglalkozik.⁹

Ezen munkámban a *transzcendentális dialektika* című fejezet elemzésével fogok foglalkozni, de még mielőtt elkezdeném egy tévhitre szeretnék reflektálni, mely az olvasót megtévesztheti. Nyíri Tamás *A filozófiai gondolkodás fejlődése* című művében a következőket olvashatjuk Kantról: „Kant nem kételkedik sem az okság elvében, sem a metafizika lehetőségében, sem a kozmológiai istenérvben. Nem tagadja, hogy az érzékek világából sikerül átlépni a tapasztalaton túli, transzcendens világba. Előadja az istenérveket, de kijelenti, hogy nem szükségesek, mivel a Gondviselés azt akarta, hogy az üdvösségünkhöz nagyon szükséges baltásokhoz agyafűrt és szörszálhasogató következtetések nélkül jussunk el. A természetes értelem nélkülük is megismeri az igazat és hasznosat.”¹⁰ Ezen kijelentés fényében a következőkben elemzés alá vetem a *transzcendentális dialektikát*.

1.1. A transzcendentális dialektika

A *transzcendentális dialektika* a természetes értelem hajtotta megismerésvágyra alapozó ismeret, amely a spekulatív észbe torkoló út/ metódus felvázolásával foglalkozik. A spekulatív ész Isten léte mellett három bizonyítékot vagy érvet sorakoztat fel: ontológiai, kozmológiai, fizikoteológiai érvek, és ezek elemzésével, magyarázatával és cáfolatával foglalkozik.

A *transzcendentális dialektika* fejezet olvasása közben, úgy tűnhet az olvasónak, hogy Kant minden áron tagadni akarja Isten létét, és minden tőle telhető érvet felhoz, hogy ezt meg is valósítsa. Ez viszont téves és felületes következtetés lenne az olvasó részéről. Nyíri Tamás a következőket írja: „Kant nem akarja tagadni Isten létét, vagy a lélek hallhatatlanságát, de ha transzcendens dolgoknak tartjuk az eszméket, akkor ebből téves következtetések, és feloldhatatlan ellentétek következnek.”¹¹

⁹ STÖRIG, 314.

¹⁰ NYÍRI Tamás, *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, Szent István Társulat, Budapest 2001, 270.

¹¹ NYÍRI, 279.

A következőkben röviden felvázolom a spekulatív észből származó Isten bizonyítékokat, és a későbbiekben elemzésnek veszem alá, akkor majd érthetővé válik az olvasó számára is, hogy Nyíri Tamás mit értett azon, hogy „transzcendens dolgoknak tartjuk az eszméket”.

1.2. A tiszta spekulatív ész leltára

Ezen rövid fejezetben megpróbálom logikusan felépíteni a spekulatív ész működését, mintegy leírt készíteni róla az Isten bizonyítékok segítségével. Táblázatba rendeztem, hogy átlátható legyen. A *leltár* szó alatt értem, hogy megpróbáltam pontokba szedve felvázolni a főbb gondolatsorokat, melyek az Isten fogalmához juttatják a természetes emberi értelmet. A kiindulópont lényegtelen, a működés és a végcél egyazon. A jobboldali táblázattal szeretném röviden felvázolni Kant kritikáját, mivel ezen ítélettípusokra építi fel érvelését. Kant az ítélettípusokkal szeretne rávilágítani a téves eszmékre, melyeket tartalmaznak az érvek.

A spekulatív ész leltára röviden így vázolható fel:

Isten	
– az abszolút szükségszerű létező <div style="text-align: center;"></div>	apodiktikus ¹² ítélet tautológia a priori, analitikus
Az ontológiai bizonyíték	
– Isten „oly módon létezik, hogy még gondolatban sem lehet nem létező” („sic esse, ut nec cogitatione, quot non esse”)	kijelentés a posteriori, szintetikus
– Istennek „el sem gondolható a nem léte” („ut nec cogitari possit non esse”)	a priori/ a posteriori analitikus/ szintetikus
– Isten „az aminél nagyobb el sem gondolható” („quod nihil maius cogitari possit”)	a priori analitikus
<div style="text-align: center;"></div>	
A kozmológiai bizonyíték	
– Isten „az a szükségszerű lény, akinek nem más lény az oka, hanem ő az oka más lények szükségszerűségének” („sit per se necessarium, non habens causam necessitatis aliunde, sed quod est causa necessitatis aliis”)	apriori, analitikus
– „Lehetetlen tehát, hogy minden lény esetleges legyen, vagyis lennie kell szükségszerű lénynek is” („Non ergo omnia entia sunt possibilis: sed oportet aliquid esse necessarium in rebus”)	a posteriori, szintetikus

¹² Apodiktikus = szükségszerű.

<p>– „Azt tapasztaljuk, hogy egyes dolgok képesek létezni és nem létezni, mivel úgy találják, hogy egyes dolgok keletkeznek és elpusztulnak, tehát képesek lenni és nem lenni” („Invenimus enim in rebus quaedam quae sunt possibile esse et non esse: cum quaedam inveniatur generari et corrumpi, et per consequens possibile esse et non esse”)</p>	<p>a posteriori, szintetikus</p>
	
<p>A fizikoteológiai bizonyíték</p>	
<p>– „Létezik tehát olyan értelmes lény, aki minden természeti lényt célra irányít és ezt nevezzük Istennek” („Ergo est aliquid intelligens, a quo omnes res naturales ordinantur ad finem: et hoc dicimus Deum”)</p>	<p>a priori, analitikus</p>
<p>– Ám de az ismerettel nem rendelkező lények csak akkor irányulnak a célra, ha őket egy-egy értelmes lény célra irányítja. („Ea autem quae non habent cognitionem, non tendunt in finem nisi directa ab aliquo cognoscent et intelligente sicut sagitta a sagittante”)</p>	<p>a posteriori, szintetikus</p>
<p>– Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy egyes ismerettel nem rendelkező, azaz természeti lények célszerűen működnek, és ez abból látható, hogy mindig vagy legalábbis a legtöbb esetben ugyanolyan módon működnek, és – ennek következtében – számukra legmegfelelőbb értékre jutnak. („Videmus enim quod aliqua quae cognitione carent, sicut corpora naturalia, operantur propter finem quod apparet ex hoc quod semper aut frequentius eadem modo operantur, ut consequantur id quod est optimum”)</p>	<p>a posteriori, szintetikus</p>
	
<p>Az emberi ész megismerésének kiindulópontja</p>	

2. A spekulatív ész keltette illúzió

„Nádszál az ember semmi több, a természet leggyengébbike, de gondolkodó nádszál”¹³ – írja Blaise Pascal. Szép gondolatot rejt magában ez a rövidke kijelentés. Az emberi értelem nagyon komplex módon működik, mindig próbál túlszárnyalni saját határain. Kérdésekre próbál választ keresni, és mind feljebb hatolni a megmagyarázhatatlan valóságokhoz. Mégis természetéből adódóan, határokbá ütközik, melyet nem képes, bármennyire szeretne, áthidalni. Ezt a törekvést megfigyelhetjük különböző korok esetében, mivel minden kor magán hordozza, korának nagy kérdéskörének pecsétjét, legyen az a rossz mibenléte, kialakulása, a természet

¹³ XII. osztályos filozófia jegyzet (Ádámkó István, Szatmárnémeti, Hám János Római Katolikus iskolarendszer).

keletkezésének oka, bármi. A korok nagy emberei próbáltak választ keresni és adni a kor keltette kérdésre, természetes értelmük segítségével, kisebb nagyobb sikerekkel. Megfigyelhetjük, viszont azt, hogy van egy konstans kérdés mely minden kor emberét foglalkoztatta, ez nem más mint a legfőbb lény létének bizonyításának kérdésköre.

A görög filozófusok voltak az elsők, akik megpróbálták egy sajátos rendszert felépítve eljutni egy legfőbb létező létéhez, legyen az, az ideák Ideája Platón esetében, vagy a mozdulatlan mozgató Arisztotelésznél. A rendszer, melyet felépítettek, később a középkor számára elengedhetetlen eszköz volt, mint kiindulópont. Igaz a középkori keresztény gondolkodók számára csupán kiindulópont, de nem elegendő a maga logikájában. Racionalista módszerekkel próbáltak eljutni az abszolút szükségszerű lény létezéséhez, melyet részben meg is valósítottak. Észérvekkel levezették Isten létének szükségszerűségét, de ennek lényegéről semmi érdemlegeset nem mondtak. Valójában csak az isten-fogalmat körvonalazták.

Az emberi értelem folyton hajszolja a megfoghatatlant, például mikor Isten létét próbálja bizonyítani. A spekulatív ész keltette illúzió itt lép főszerepbe, mivel első hallásra megcáfolhatatlannak tünteti fel az észérvek képviselte isten-érveket. Azzal hiteget, hogy ezek teljes mértékben megtámadhatatlanok, mivel logikusan fel vannak építve, és bizonyos fokon tapasztalatot feltételeznek. Mégis ha az ember egy kicsit szkeptikus, akkor az érvek mögé tekint. Ekkor lehull a bizonyosság leple, és rádöbben a kereső ember, hogy semmit sem bizonyít a spekulatív ész által kínált válasz, mivel csupán lehetőség, egy szintézis. Mégis az illúzió, melyet kelt, hiteles, mivel a természetes logika elvére épül. Látni kell viszont, hogy csak egy fogalomhoz vezet és semmi többhöz.

Az elkövetkező bizonyítékok esetében nagyon szépen tükröződik a spekulatív ész keltette illúzió, mely nagy keresztény gondolkodókat is hatalmába kerített.

2.1. Az ontológiai bizonyíték

Az ontológiai bizonyíték Istenből kiindulva próbálja bizonyítani az abszolútum szükségszerűségét, mindezt viszont csak *a priori* módon, analitikus ítéletekkel. Viszont ezzel semmit sem bizonyít, mivel a megismerést segítő kijelentések, azok *szintetikus a priori* kijelentések. Így csak egy fogalomhoz vezet, ami csupán szintézis, idea.

2.1.1. Az ontológiai bizonyíték summája

Az ontológiai bizonyítékot, mely Canterburyi Szent Anzelm *Unum Argumentum*-a, megpróbálom rövid vázát bemutatni a skolasztika által kínált módszer (probléma felvezetés; pro-kontra érvek, konklúzió levonás) alkalmazásával. Ezáltal megpróbálom röviden bemutatni és felvázolni főbb mozzanatait.

Canterburyi Szent Anzelm: Unum argumentum	Immanuel Kant: Az ontológiai bizonyíték
1. „És pedig úgy hisszük, Te az a valami vagy, aminél semmin nagyobb nem gondolható. ¹⁴ De bizonyosan nem lehetséges, hogy csak az értelemben legyen meg az, aminél nagyobb nem gondolható. Ha ugyanis legalább az értelemben létezik, akkor elgondolható róla, hogy a valóságban is létezik. Tehát az a valami, aminél nagyobb nem gondolható, kétségkívül létezik mind az értelemben, mind a valóságban. ¹⁵	1. Kiinduló pontja Isten, ő az a tiszta aktus, akinél nagyobb nem gondolható el. Az érvelés folytatásában, Anzelm kiegészíti, és azt mondja, hogy ha már gondolatban létezik, akkor a valóságban is létezni-e kell.
2. Még pedig ez a valami olyannyira valóságosan létezik, hogy el sem gondolható a nemléte. ¹⁶ Mert elgondolható, hogy létezik valami, amiről nem gondolható el a nemlét; ez pedig nagyobb mint amiről elgondolható a nemlét. Ezért, ha arról, aminél nagyobb nem gondolható, elgondolható, hogy nem létezik, akkor az, aminél nagyobb nem gondolható, egy utal nem az, aminél nagyobb nem gondolható: ez önellentmondás. ¹⁷ Tehát olyannyira valóságosan létezik valami, aminél nagyobb nem gondolható, hogy el sem gondolható nemléte. ¹⁸	2. Ha már bizonyítottuk, hogy a gondolatban létezik, és ezáltal a valóságban is, akkor, még gondolatban sem lehet tagadni létét. Mivel ha gondolatban létezik, akkor nem lehet tagadni még gondolatban sem nemlétét, mivel ez ellentmondásba torkollik. Így még gondolatban sem lehet nem létező.
3. Miért „mondta” tehát „a balgatag szívében: nincs Isten”. Ha igaz az, hogy egyrészt elgondolta mivel szívében mondta, másrészt pedig nem mondta szívében, mert nem tudta elgondolni, akkor nemcsak egyféle módon mondhatunk valamit vagy gondolhatunk el. Másként gondoljuk	3. Miután Anzelm, levezette a bizonyíték, és bebizonyította, hogy Isten még gondolatban sem lehet nem létező, ezek után áttér a „balga” tagadására. Azt mondja ki, hogy még a balga, aki kimondja szívében, hogy Isten nem

¹⁴ „Et quidem credimus te esse aliquid quod nihil maius cogitari possit.” CANTERBURYI Szent Anzelm, *Proslogion*, <http://www.thelatinlibrary.com/anselmproslogion.html>, Letöltés ideje: 2009. március 4. Az elkövetkezőkben a Proslogion szövegét innen idézem.

¹⁵ „Existit ergo procul dubio aliquid quod maius cogitari non valet, et in intellectu et in re.”

¹⁶ „Quod utique sic vere est, ut nec cogitari possit non esse.”

¹⁷ „Quare si id quod maius nequit, non est id quod maius cogitari nequit; quod convenire non potest.”

¹⁸ „Sic ergo vere est aliquid quod maius non potest, ut nec cogitari possit non esse.”

<p>el ugyanis a dolgot, amikor azt jelentő hangsorra gondolunk, és megint másként, amikor azt fogjuk fel az értelmünkkel, ami a dolog maga. Tehát senki nem képes elgondolni, hogy Isten nem létezik, aki felfogja értelmével azt, ami Isten.¹⁹ Aki pedig ezt helyesen érti meg, az pontosan ezt ért meg róla: olyan módon létezik, hogy még gondolatban sem lehet nem létező.²⁰ Aki tehát megérti, hogy Isten így módon létezik, az nem képes elgondolni róla, hogy nem létezik.”²¹</p>	<p>létezik, ő sem gondolja végig kijelentését, mivel csak azt tagadhatja az ember, amiről tudomása van, és ha tudomása van Isten létéről, akkor megértette Istent. Ebben az esetben, ha megértette Istent, már gondolatban sem tagadhatja azt, hogy nem létezik.</p>
---	--

2.1.2. Az ontológiai bizonyíték elemzése

Mielőtt nekifognék Immanuel Kant ontológia-kritikájának, röviden egy mondatban felvázolnám azon kijelentést, mely az ontológiai bizonyíték maga. Az ontológiai bizonyíték így szól: „*Et quidem credimus te esse aliquid quo nihil maius cogitari possit*” / Isten az a valami, aminél nagyobb nem gondolható.

„*Te esse aliquid quo nihil maius cogitari possit.*” – Kant ebből a bizonyítékból indul ki, vagyis abból, hogy az, aminél nagyobb el nem gondolható („*quod nihil maius cogitari possit*”), annak el sem gondolható a nem léte („*ut nec cogitari possit non esse*”), és oly módon létezik, hogy még gondolatban sem lehet nem létező („*sic esse ut nec cogitatione queat non esse*”). [Nem nehéz észrevenni, hogy a kijelentés ellentmondást tartalmaz, amire Kant is reflektál, de ezzel az ellentmondással később foglalkozom, mivelhogy itt még a gondolatvezetés még nem fejeződött be.] Az aminek el sem gondolható a nem léte („*ut nec cogitari possit non esse*”) – folytatja Anzelm, az szükségszerű létező is egyben. Ez röviden az ontológiai bizonyíték.

Kant ez irányú elemzését mutatom be az elkövetkezőkben, és megpróbálok rávilágítani arra, hogy az ontológiai érv útján csupán egy fogalomhoz, egy gondolat-szintézishez juthatunk el, amivel végső soron semmit sem bizonyítottunk. „Az abszolút szükségszerű lény fogalma az észből származó, tiszta fogalom, azaz nem egyéb ideánál, ez az idea csupán utal egy bizonyos – igaz, elérhetetlen – teljességre, és valójában inkább az értelem határainak kijelölését szolgálja,

¹⁹ „Nullus quippe intelligens is quod Deus est, potest cogitari quia Deus non est.”

²⁰ „Quod qui bene intelligit, utique intelligit id ipsum sic esse, ut nec cogitatione queat non esse.”

²¹ „Qui ergo intelligit sic esse Deum, nequit eum non esse cogitare.” A magyar változat: CANTERBURYI Szent Anzelm, *Filozófiai és teológiai művek*, Osiris, Budapest 2001, 175–179

semmit azt, hogy az értelem új tárgyakat vegyen birtokba.” – jelenti ki Kant.²² Az emberi értelem folyton keresi határait, és kérdésekbe ütközik. A kérdésekre megpróbál válaszolni, amilyen módon csak tud. A lét kérdésköre minden kor emberét foglalkoztatta, ezáltal próbált választ adni arra a kérdésre, honnan származik a létezés. A gondolkodók mindig önnön létükre kérdezve indultak el ama úton, melynek végén eljutottak egy első létezőhöz, aki a tapasztalati világon kívül eső létező. Itt az emberi ész nyugtalansága elmúlt, nyugvópontot talált egy szükségszerű létező létében. Igaz, ha ezt következetesen továbbgondoljuk, ezzel csak önnön határába ütközött.

Az ontológiai bizonyíték is szépen felvázolja az ész ama útját, mellyel önnön határába ütközik. Kiinduló pontja az, hogy létezik valami, aminél nagyobb nem gondolható el. Ezek után továbbvezeti a gondolatot, és azt mondja ki, hogy ez a létező, aminél nagyobb nem gondolható el, annak nem-léte lehetetlen. Itt még nem nyugszik meg az emberi ész érdeklődése, és ezek után konklúzióként levonja a gondolkodó én legitim következtetését: ez a létező szükségszerű. E pontban viszont olyasvalami állít, ami egy időben megoldás és határ, amin nem tud tovább lépni, nem képes átlépni határait, és emiatt megnyugszik. Így a szükségszerű létező egy olyan fogalom, egy olyan idea, amit tapasztalati úton nem tudunk megközelíteni, és éppen ezért ellentmondásba ütközik.

A skolasztika képviselői úgy beszéltek Istenről, mint egy olyan „tárgyról” (létezőről), mely teljességgel kívül esik értelmünk hatókörén. Mégis úgy kezelték Istent, mint megfogható valóságot. Ezzel mintegy azt az illúziót keltve, mintha pontosan értették volna, hogy mit akarnak mondani róla, a szükségszerű létező fogalmával.²³

A skolasztikus definíció, mely így hangzik: „létezik egy abszolút szükségszerű lény, kinek nemléte elgondolhatatlan”, önmagában nem mond semmit, mivel nem definiálja azt, hogy mit jelent az a fogalom, hogy mit jelent az abszolút szükségszerű létező. Nem mond semmit arról, akinek létrehozásához a logikai levezetés alapján. Eljut ugyan egy első létezőhöz, aki Isten, akiről kijelenti, hogy abszolút szükségszerű létező. Végző soron, mivel kijelentésének nem tud tartalmat adni, olyan értelem keltette illúzióhoz vezet, amivel mindent megmagyaráz, magyarázatának lényegét nem ismerve. Érvelési módja a priori: azt, aminél nagyobb nem elképzelhető, minden megismerés feltételévé teszi. Állítva, hogy az abszolút létező olyasvalami, akinél nagyobb el nem gondolható („*quo nihil maius cogitari possit*”), kijelenti, hogy ennek nem léte lehetetlen („*ut nec cogitari possit non esse*”), s innen a lineáris logika útján levonja végkövetkeztetését: ennek léte abszolút, azaz szükségszerű.

²² KANT, 465.

²³ Vö. KANT, 466.

A természetes logika alapján jut el tehát a skolasztika Isten létezéséhez, szépen levezetve Isten létének szükségszerűségét. Magyarázatot viszont nem ad arra, hogy mi is valójában az „abszolút szükségszerű létező” fogalomnak a jelentése, és arra sem, hogy ezalatt mit is kell értsen az ember.²⁴ Itt mutatkozik meg egyik gyenge pontja az ontológiai bizonyítéknak. Itt még nem tértem rá e gondolatvezetés ellentmondásos voltára, mert ez teljes mértékben lerombolná az ontológiai istenérv hitelességét.

„Ám a logikai szükségszerűség keltette illúzió annyira erős, hogy midőn megalkotjuk egy dolog a priori fogalmát, mégpedig oly módon, hogy véleményünk szerint e fogalom terjedelmébe beletartozik a dolog létezése is, mindjárt azt hisszük, hogy ebből bizonyossággal levonható a következtetés, mivel e fogalom objektuma szükségszerűen tartalmazza a létezést, azaz, feltéve, hogy e dolgot adottnak (létezőnek) veszem, a létezése szintűgy szükségszerűen (az azonosság törvénye alapján) adva lesz, és így magát ezt a lényt feltétlen szükségszerűség illeti meg, mert létezését együtt gondolom önkényesen elfogadott fogalmával, amennyiben a tárgyát feltételezem.” – fejt ki Kant.²⁵ A kijelentés megértéséhez egy példával szolgálnék: Adott egy kocka. Ha magunk elé képzeljük, elmondhatjuk róla, hogy hat egyforma oldala van, vagy, hogy x derékszögekből tevődik össze stb. Ha kimondom azt, hogy: kocka, ezzel kimondtam a róla alkotott kísérő-fogalmakat is, mint pl. adva van vele hat egyforma oldal. Nem beszélhetek kockáról, ha félreteszem azt, hogy hat egyforma oldal alkotja, mert ebben az esetben már más mértani alakzatról beszélnek.

A kocka példájával szeretném bevezetni, és megvilágítani az önellentmondást, ami az ontológiai bizonyítékban fellelhető. Nem beszélhetek kockáról úgy, hogy tagadom a hat egyenlő oldalát, mert ez ellentmondás volna. Az állítás és a tagadás egyidejűsége lehetetlenné teszi az állítás igazát. Ha e példa gondolatmenetét átvisszük az ontológiai érvelés síkjára, a következő logika tárja fel magát: Vegyük az ontológiai bizonyítékot lépésről lépésre. Isten „az aminél nagyobb el nem gondolható” („*quo nihil maius cogitari possit*”), ezáltal „el sem gondolható a nem léte” („*ut nec cogitari possit non esse*”), és „oly módon létezik, hogy még gondolatban sem lehet nem létező” („*sic esse, ut nec cogitatione queat non esse*”). Ezáltal kimondjuk, hogy Isten az abszolút szükségszerű létező. Példánkban a kocka a szubjektum, a hat egyforma oldal pedig a predikátum. A szubjektum (a kocka) anélkül, hogy kimondjam,

²⁴ „Ezzel azonban egy cseppet sem váltunk okosabbá annak a kérdésnek a vonatkozásában, hogy milyen feltételek alapján kényszerülünk egyszerűen elgondolhatatlannak tekinteni valamely dolog nemlétét, márpedig éppen ezeket a feltételeket akarjuk megismerni, azt ugyanis, hogy e fogalmon egyáltalán értünk-e valamit vagy sem.” – figyelmeztet Kant. „Mert ha a feltétlen szó segítségével kizárjuk mindama feltételeket, melyekre az értelemnek mindenkor szüksége van ahhoz, hogy valamit szükségszerűnek tekintsen, úgy ez még távolról sem teszi érthetővé a számomra, hogy ezek után lesz-e mit értenem az olyan fogalmon, amilyen a feltétlen szükségszerű, vagy sem.” KANT, 466.

²⁵ KANT, 467.

tartalmazza a predikátumot (a hat egyforma oldalt), mivel ez egy tulajdonság, ezáltal egyértelműen a lényeghez, szubjektumhoz tartozó.²⁶ „A fogalom és a tárgy tartalma pontosan ugyan az kell legyen, és ezért a pusztán lehetőséget kifejező fogalomhoz semmi többet nem tehetek hozzá azzal, hogy tárgyat (a van kifejezés segítségével) egyszerűen adottként gondolom el, és így a valóságos semmi többet tartalmaz, mint a pusztán lehetséges.”²⁷

A fogalom és a tárgy tartalma ugyanaz kell legyen, ahhoz, hogy ne másról, valami többről beszéljünk. Tehát Anzelm azt mondja, hogy: Isten „az aminél nagyobb el sem gondolható” („*quo nihil maius cogitari possit*”), ezáltal „el sem gondolható a nem léte” („*ut nec cogitari possit non esse*”) „oly módon létezik, hogy még gondolatban sem lehet nem létező” („*sic esse, ut nec cogitatione, quae non esse*”). Az ellentmondás szembeszökő: Isten „az aminél nagyobb el sem gondolható”, ez a kijelentés a priori, analitikus, vegyük tovább, „el sem gondolható a nem léte”, itt viszont már az analitikus a priori kijelentés áthajlik szintetikus *a posteriori* kijelentésbe, és végezetül „oly módon létezik, hogy még gondolatban sem lehet nem létező”, ez a kijelentés már teljes mértékbe szintetikus *a posteriori*.

A skolasztikus gondolkodók Isten létét észérvek segítségével szerették volna be bizonyítani. Tették ezt a priori módon és analitikus kijelentések segítségével. Mégis, akaratlanul is átléptek a szintetikus kijelentésre, és próbáltak *a posteriori* módon válaszolni az előttük tornyosuló problémára. Ez pedig ellentmondásos logika, ami teljes mértékbe lerombolja az ontológiai bizonyítékot, mivel egy ideáról beszélünk Istennel kapcsolatban, mivel csak analitikus módon érhetjük el, csupán fogalmak segítségével, mégis azért, hogy az emberek előtt hiteles legyen a bizonyíték szintetikus elemekkel találkozunk, de ezzel csak cáfolatot hozunk létre, mivel tapasztalati úton, bármilyen példa segítségével, bármilyen rendszer felépítésével, nem vagyunk hivatottak bizonyítani Isten létét.²⁸

²⁶ A felvezetett logikát szépen érzékelteti egy másik példa is: „Deus est omnipotens (Isten mindenható) két fogalomnak van tárgya, az Isten és a mindenhatóság fogalmának; az est (van) nem valami további predikátum, hanem csupán az, ami a predikátumot a szubjektumra (Istenre) vonatkoztatva állítja. Ha mármint a szubjektumot (Istent) valamennyi predikátumával (köztük a mindenhatósággal) együtt tekintem, és azt mondom, hogy Isten van, vagy hogy Van Isten, úgy nem teszek hozzá új predikátumot Isten fogalmához, csupán önmagában feltételezem a szubjektumot, valamennyi predikátumával együtt, mégpedig a fogalomra vonatkoztatott tárgy gyanánt.” KANT, 470.

²⁷ Vö. KANT, 470.

²⁸ „...létezik ez vagy az a dolog (mely, ennyit megengedek veletek együtt, bármilyen legyen is, mindenképpen lehetséges), vajon ez a mondat analitikus vagy szintetikus? Ha az előbbi, úgy a dolog létezésével semmit sem tették hozzá a gondolatához, csak hogy ebben az esetben vagy a bennetek rejtező gondolat lesz maga a dolog, vagy feltételezik, hogy a létezés együtt jár a lehetőséggel, majd úgy teszték, mintha a dolog belső lehetőségéből következett volna a létezésére. Ami nem egyéb származás tautológiánál. Itt nem segít a realitás szó, mely másként hangzik a dolog fogalmában, mint a létezés a predikátum fogalmában. Mert ha realitásnak neveztek minden feltételezést (mindegy, hogy mit feltételeztek), úgy már a szubjektum fogalmában feltételezitek, hogy a dolog valamennyi predikátumával együtt, valóságos, s a predikátumban csupán megismélték ezt a föltevést. Ha viszont elismeritek, amit minden értelmes embernek el kell ismernie, hogy a létezését állító mondatok mindig

Nem tagadhatom – még gondolatban sem – valaminek a nem létét, amiről nincs ismeretem, mert akkor nincs mit tagadjak, ismerettel kell rendelkezem ahhoz, hogy bármit is tagadhassak. Az ismeretszerzés szintetikus kijelentések által, a priori módon megy végbe, mivel tapasztalás módján, már meglévő, előző ismeretekre építve jutunk újabb ismeretekhez. Isten létéről, tulajdonságairól, nincs előző ismeretem, sem tapasztalati ismeretem, így csak feltételezhetem, de nem bizonyíthatom Isten létét.²⁹ A feltételezések csupán szintézisek, viszont szintézisek által semmivel sem tudok meg többet Isten létéről, semmivel sem gyarapítom értelmem.³⁰

A spekulatív ész keltette illúzió Isten létének bizonyítása kapcsán mutatkozik meg a benne rejlő ellentmondás a legkiemeltebb módon. Első hallásra ugyan az ember nem talál hibát a kijelentések sorában. Eljut egész Isten fogalmához, és azt mondja, léte cáfolhatatlan, de ha következetesen végiggondolja az ontológiai érvelést, és azt aprólékos elemzés alá veti, rádöbben, hogy az ellentmondásokra épül, és végső soron semmivel sem mond többet a bizonyítékot olvasó személy számára, mint amennyivel az az olvasás előtt rendelkezett. „Így hát kárba veszet fáradozás minden kísérlet, hogy az olyan igen híres ontológiai (kartézianusi) érv segítségével fogalmakból kiindulva bizonyítsák a legfőbb lény létezését.” – vonja le Kant végkövetkeztetését.³¹

2.2. A kozmológiai bizonyíték

A kozmológiai bizonyíték ellenben, az ontológiai bizonyítékkal, nem Istenből indul ki, hogy bizonyítsa Isten abszolút szükségszerűségét, hanem ellenkezőleg, a tapasztalati világban keres kiindulópontot. Rendszerét a tapasztalati világból kiindulva indítja, és megpróbálja tapasztalt történésekre építve, bebizonyítani Isten létét, abszolút szükségszerűségét.

szintetikusak, akkor hogyan állíthatjátok, hogy a létezés predikátumát lehetetlen önellentmondás nélkül tagadni? Hisz ez az előny csak az analitikus tételeket illeti meg; sajátos természetük éppen ebben áll.” KANT, 469.

²⁹ „Így tehát tartalmazzon bármit és bármennyit a tárgyról alkotott fogalmunk, mindenképpen túl kell lépniünk rajta, hogy a tárgynak létezését tulajdoníthassunk. Az érzékek tárgyainak esetében ezt az teszi lehetővé, hogy a fogalom – az empirikus törvények alapján – összefügg valamelyik észlelettel; a tiszta gondolkodás objektumainak esetében azonban egyáltalán nincs eszközöm, melynek segítségével ismeretet szerezhetnék a létezésről, mert ez teljességgel a priori módon kellene megismernem, csak hogy a létezés tudata (akár közvetlenül az ésből származik, akár következtetésekből, melyek valami az észleléshez kötnek) mindenkor, teljes egészében a tapasztalat egységéhez tartozik, s jóllehet nem állíthatjuk hogy e tartományon kívül egyáltalán nem lehetséges létezés, az ilyen feltételezést azonban semmi módon nem tudjuk igazolni.” KANT, 471–472.

³⁰ „A legfőbb lény fogalma számos vonatkozásban igen hasznos idea, de éppen azért, mert csupán idea, nem teszi lehetővé, hogy egyedül reá támaszkodva kibővítsük arra vonatkozó ismereteinket, hogy mi létezik. Mi több, arra sem alkalmas ez az idea, hogy a lehetőségre vonatkozó tudásunkat gyarapítsa. Bár nem tagadható, hogy rendelkezik a lehetőség analitikus ismérvével, mely abban áll, hogy a pusztá állítások (a realitások) nem szülnék ellentmondást, de mivel a művelet, mely minden reális tulajdonságot egyetlen dologban egyesít, nem egyéb szintézisnél, s a szintézis lehetőségét nem ítélni meg a priori úton, hisz a realitások nincsenek sajátos módon adva nekünk, s ha adva lennének is, ebben még semmi ítélet nem foglaltatnék benne, mert a szintetikus ismeretek lehetőségének ismérvét mindig is csak a tapasztalatban kereshetjük, az idea tárgya pedig nem tartozhat a tapasztalathoz.” KANT, 472.

³¹ KANT, 472.

2.2.1. A kozmológiai bizonyíték summája

A kozmológiai bizonyíték főbb mozzanatait párhuzamba állítom Aquinói Szent Tamás *Argumentum ex contingentia rerum* Istenhez vezető útjával. A kozmológiai bizonyíték bemutatására a skolasztika által kínált módszert próbálom felhasználni ismét.

Aquinói Szent Tamás: Argumentum ex contingentia rerum	Immanuel Kant: A kozmológiai bizonyíték
1. „azt tapasztaljuk, hogy egyes dolgok képesek létezni és nem létezni, mivel úgy találják, hogy egyes dolgok keletkeznek és elpusztulnak, tehát képesek lenni és nem lenni. ³² Ha tehát minden lény olyan lenne, ami képes nem létezni, valamikor egyetlen lény sem létezett volna. Ám ha ez igaz lenne, ma sem létezne semmi. Lehetetlen tehát, hogy minden lény esetleges legyen, vagyis lennie kell szükségszerű lénynek is. ³³	1. „magában foglalja ama transzcendentális elvet, mely szerint az esteleges dolgokból valamilyen okra kell következtetnünk, aminek csupán az érzéki világban lehet jelentése, azon kívül tökéletesen értelmetlen. Az esetlegesség merőben intellektuális fogalma ugyanis nem hozhat létre szintetikus tételt, így nem vezethet el a kazualitásához sem.
2. Lehetetlen tehát, hogy minden lény esetleges legyen, vagyis lennie kell szükségszerű lénynek is. A szükségszerű lény szükségszerűségének, vagy más lény az oka, vagy önmaga lényege a magyarázat. ³⁴ Ámde azon lények sorában, amelyek szükségszerűségét más lény okozza, nem lehet a végtelenségig haladni. ³⁵	2. Abból, hogy az érzéki világban egymás után következő okok adott sora nem lehet a végtelen, mindjárt adódik, hogy lennie kell valamilyen első oknak. Erre a következtetésre magában a tapasztalatban sem jogosítanak fel az ész alkalmazásának elvei, s még kevésbé adnak alapot arra, hogy a tételt tapasztalaton túl is kiterjesszük.
3. Tehát léteznie kell lényegénél fogva szükségszerű lénynek, amely szükségszerűségének nem más lény az oka,	3. Az ész ama hamis megnyugtatót, mely szerint e sort az teszi teljessé, ha végül is minden feltételt kiküszöbölünk – jóllehet,

³² „Invenimus enim in rebus quaedam quae sunt possibilis esse et non esse: cum quaedam inveniatur generari et corrumpi, et per consequens possibilis esse et non esse.” AQUINATIS, Sancti Thomae, *Summa theologiae I*, Matriti 1951, II.q. 3.a.

³³ „Non ergo omnia entia sunt possibilis: sed oportet aliquid esse necessarium in rebus.” STh I. II.q. 3.a.

³⁴ „Omne autem necessarium vel habet causam suae necessitatis aliunde, vel non habet.” STh I. II.q. 3.a.

³⁵ „Non est autem possibile quod procedatur in infinitum in necessariis, quae habent causam suae necessitatis.” STh I. II.q. 3.a.

hanem ő az oka más lények szükségyszerűségének. ³⁶ Ezt a lényt nevezi mindenki Istennek.” ³⁷	feltételek nélkül nem lehetséges a szükségyszerűség fogalma –, és ha, mivel ezek után már semmit sem érthetünk meg, ezt tekintjük olyasvalaminek, ami fogalmát beteljesíti.” ³⁸
--	--

2.2.2. A kozmológiai bizonyíték elemzése

Immanuel Kant a spekulatív észből kiindulva, azt mondja, hogy három bizonyíték létezik Isten bizonyíthatósága mellett: az ontológiai, a kozmológiai, és a fizikoteológiai bizonyítási módok. A kozmológiai bizonyíték Aquinói Szent Tamás öt Istenhez vezető útjából a 4., pontosabban az „*Argumentum ex contingentia rerum*” útjára vezethető vissza. Ez az út a szükségszerű és esetleges létezésből indul ki.

A kozmológiai bizonyíték – Kant megvilágításában is – a valós világban jelenvaló esetlegesség és szükségszerűség elvéből indul ki. Mindez tapasztalati megismerést feltételez – ellentétben az ontológiai bizonyítékkal.³⁹ Kant a tapasztalat világából sorol fel okokat, egy olyan rendszert felépítve, amelyben különbséget teszünk szükségszerű és esetleges létezők között. Ezek után igyekszik rávilágítani egy legfőbb realitású lény abszolút szükségszerű létezésére. Ez (az abszolút szükségszerű létező léte) – hangsúlyozza– szükségszerű minden létező számára.

A kozmológiai érv a természetes ész szerkezetéből, működéséből indul ki. Ahhoz viszont, hogy a gondolkodó „én” eljusson ahhoz a kijelentéshez, hogy: az abszolút szükségszerű létező léte szükségszerű minden létező számára, nem elég a természetes ész működése. A természetes ész ugyanis kizárólag tapasztalati egységekre épít. Mivel kiindulópontjában megpróbál ez a bizonyíték tapasztalati argumentumokra építeni, amely a természetes észből származik, amely empirikus alapokon áll, az ész elér önnön határához, mely egy szakadékhoz hasonlítható, amikor már nem tud tapasztalatra építve érvelni. Ahhoz, hogy eljusson az abszolút szükségszerű létező fogalmához, szembe találja magát egy olyan akadállyal, mely a spekulatív ész és a természetes ész között található.

A kozmológiai bizonyíték csupán tapasztalati úton szeretne eljutni egy abszolút szükségszerű létező lény fogalmához. A tapasztalat viszont nem célravezető, nem tárja fel az

³⁶ „Ergo necesse est ponere aliquid quod sit per se necessarium, non habens causam necessitatis aliunde, des quod est causa necessitatis aliis.” STh I. II.q. 3.a.

³⁷ „Quod omnes dicunt Deus.” STh I. II.q. 3.a. A magyar változat: AQUINÓI Szent Tamás, Ford: Tudós–Takács János, *A teológia foglaltata I.*, Gede Testvérek BT., Budapest 2002

³⁸ KANT, 477–478.

³⁹ Az ontológiai bizonyíték Isten fogalmából vezeti le a szükségszerűség fogalmát, vagyis Isten fogalmából jut el a szükségszerű létező fogalmához, még a kozmológiai bizonyíték, épp ellenkezőleg, a szükségszerűségből következtet Istenre.

abszolút szükségszerű lény létét. Így, ahhoz, hogy e célt, amelyet a gondolkodó én maga elé tűzött, elérhesse, a természetes ész és spekulatív ész közti szakadékot át kell hidalja. S hogyan történik ez? A természetes tapasztalat területét elhagyva, áttér a spekulatív ész területére. Végző soron áttér az ontológiai bizonyíték által kínált rendszerre. Hogy áthidalhassa tehát a természetes ész a megismerés számára felbukkanó „szakadékot” átlép a kereső ember a tapasztalatok biztos területéről a spekulatív ész bizonytalan talajára, ahol a gondolkodó „én” eljut egy abszolút szükségszerű lény létezéséhez.

A kozmológiai bizonyíték summáját próbáltam röviden felvázolni, most viszont áttérek, bővebben, magára az elemzésre.

Kant a kozmológiai érvről, az azt bizonyítók táboráról a következő kijelentést teszi: „Valójában soha nem választották volna ezt az utat, ha nincs az ész ama szükséglete, hogy a létezésről egyáltalán mint létezésről feltételezen valami szükségszerűt (aminél a felfelé haladó mozgás során megállapodhat), ha az a körülmény, hogy e szükségszerűség feltétlen és a priori bizonyos kell legyen, nem kényszeríti az észet, hogy keressen egy olyan fogalmat, mely lehetőleg eleget tesz ennek a követelménynek, és módot ad rá, hogy valamilyen létezés teljességgel a priori úton megismerjünk.”⁴⁰ Amint olvassuk, az ész természetéből származik a folytonos keresés, a folytonos bizonyítékok hajszolása, azon tiszta lény fogalma elérése céljából, mely magában foglal mindent, ami végtelen, és szükségszerű. Voltaképpen Kant itt csak arra próbál reflektálni, hogy maga a természetes logika elvére építve, eljuthatunk Isten fogalmához, de semmit sem bizonyítottunk vele, mivel tudásunk semmivel sem gyarapodott. Az ész folyton megpróbál kérdésekre választ adni, így a szükségszerű létező kérdésére is választ keres. Ennek következtében viszont saját határaiba ütközik, mégis tovább folytatja a keresést, amíg nem talál nyugvóponton. Ez viszont nem a megérkezés pontja, hanem önnön határa. Az abszolút szükségszerű létező létére irányuló keresés ezen a ponton holtvágányra jut, ugyanis: azzal hogy eljut a szükségszerű létező létéhez, melytől az okozatok révén, minden függ, és minden visszavezethető rá, ezt nem tudja tovább vezetni. A természetes ész e pontban kapitulál, és átadja helyét a spekulatív észnek.

A spekulatív ész fogalmakra/ predikátumokra épít. Ezért nevezi eredményeit, következtetéseit Kant egyszerűen csak szintézisnek, lehetőségnek. A predikátumok mindig egy konkrét szubjektum köré épülnek. A kozmológiai bizonyíték esetében ez maga Isten. A predikátumok viszont – állítjuk – tapasztalatból származnak, mivel, mint tulajdonságok jelennek meg. A tulajdonságok pedig szintetikus a priori módon mennek végbe, mivel ezen kijelentésekkel bővíthetjük csupán ismereteinket. Az a predikátum, ami nem tapasztalatból származó, nem empirikus vonatkozású,

⁴⁰ KANT, 473.

képes volna ön-magában, a priori módon meghatározni a szubjektumot. Ez pedig nem más, mint a legvalóságosabb lény (*ens realissimum*) fogalma – érvel Kant, ami szükségszerűen létezik.⁴¹ Itt viszont ennél a kijelentésnél, már nem a természetes ész működését láthatjuk, hanem a spekulatív ész működését, mivel nem szintetikus a priori a kijelentés, hanem analitikus a priori. Ezzel ráléptünk az ontológiai bizonyíték mezejére.

Itt hoznék egy példát, hogy szemléltessem az összefüggést, ami a szubjektum és a predikátum között fellelhető.

Először is azt állítjuk, hogy Isten a legjobb; Isten mindenható; Isten mindentudó, ezáltal nem tudása lehetetlen; Isten létezik, ezáltal nem léte lehetetlen stb. Ha vizsgálat alá vesszük ezek közül a következő kijelentést: „Isten mindentudó, ezáltal nem tudása lehetetlen” láthatjuk, hogy „Isten” ebben a kijelentésben a szubjektum, a „mindentudó/ nem tudás” pedig két rá jellemző, egymással ellentétben álló predikátum. Ha elkezdünk játszani a fogalmakkal, és felruházuk velük a szubjektumot, előbb vagy utóbb el kell jussunk egy olyan predikátumhoz, mely (erre Kant is reflektál) az *ens realissimum*. A mi esetünkben „mindentudó/nem tudás”-ból, következik a legfőbb mindentudó fogalma, az *ens realissimum*. A „legvalóságosabb létező” magába foglalja a legfőbb mindentudót.

Ez a gondolatvezetés és logika képezi a kanti ontológiai bizonyíték lényegét.

Visszatérve a kérdésünkhöz: A kozmológiai bizonyíték célja, „hogy szilárd alapokra építsen”, s ennek megfelelően „a tapasztalatra támaszkodik”, s így „azt a benyomást kelti, mintha különböznék az ontológiai bizonyítéktól”.⁴² Az ontológiai bizonyíték tiszta a priori fogalmakat használ Isten létének bizonyítására, és ezek által jut el a szubjektumhoz. Ezt teljes mértékben el akarja kerülni a kozmológiai bizonyíték, mégis mivel Isten, az empirikus tapasztaláson kívül eső tiszta aktus, így egy kicsi kitérő után, mint fentebb említettem, a „szakadék” szélénél állva, az ész kénytelen, ahhoz, hogy áthidalja ezt a szakadékot, a spekulatív ész elveihez nyúlni. Így, bár minden áron szerette volna ezt elkerülni, mégis kényszerítve van ennek használatára, ahhoz, hogy eme fejtegetés végéhez elérjen, és rátaláljon az *ens realissimum* fogalmára, és általa a szükségszerű létező ideájára.⁴³ A fentiek tükrében

⁴¹ „A szükségszerű lény, csupán egyetlen módon határozható meg, azaz úgy, hogy valamilyen lehetséges, egymással ellentétben álló predikátum közül egyetlen egy határozza meg, következésképpen fogalmának maradéktalanul meg kell határoznia. De csupán egyetlen fogalom lehetséges, mely a priori úton maradéktalanul meghatározza, ez pedig az *ens realissimum* fogalma. Így tehát a szükségszerű lény egyedül a legvalóságosabb lény fogalma által gondolhatjuk el, azaz a legfőbb lény szükségszerűen létezik.” KANT, 474–475.

⁴² KANT, 475.

⁴³ „Ama tapasztalathoz kizárólag abból a célból folyamodik a kozmológiai bizonyíték, hogy egyetlen lépést megteheszen, mégpedig azt, amelyik a szükségszerű lény egyáltalán, mint szükségszerű lény létezéséhez vezet. Hogy milyen tulajdonságokkal rendelkezik ez a lény, azt a bizonyítás empirikus alapja nem tárhatja föl, és az ész ezen a ponton végképp búcsút mond neki, hogy kizárólag fogalmak után kutakodjék, hogy tehát azt kutassa,

Kant levonja következtetését: „Így tehát az úgynevezett kozmológiai argumentum egész bizonyító ereje a puszta fogalmon alapuló, ontológiai argumentumból származik; az állítólagos tapasztalat semmit sem tesz hozzá; meglehet, abban segítségünkre van, hogy eljussunk az abszolút szükségszerűség fogalmához, abban azonban nem, hogy valamilyen meghatározott dologban meg is mutassa ezt a szükségszerűséget.”⁴⁴

Ha feltételezzük a következő kijelentés igazát, vagyis azt hogy: „Isten létezik, ezáltal nem léte lehetetlen”, akkor, ha ezt a kijelentést a kozmológiai bizonyíték rendszerének elemzése alá vetjük, a mechanizmus mellyel eljutunk az ens realissimum-hoz a következő lesz:

1. Mivel a kozmológiai bizonyíték nem Istentől, Isten fogalmából indul ki, hanem ellenkezőleg, a tapasztalat világából, első ránézésre (a kozmológiai bizonyítékot képviselő személy) – vagyis a kijelentésre – „felboncolja” a kijelentést: „Isten” a szubjektum, „létezik/nem léte” paradox predikátumok. Mondhatni, ez az első lépés.
2. Ezek után, az empirikus tapasztalatra építve, megállapítjuk, hogy a predikátumok a tapasztalat tárgyai. Konstatáljuk a kijelentésünket vizsgálva, hogy ez paradox predikátumokat (létezik/ nem léte) tartalmaz. Vizsgálódásunk tárgya a legfőbb létező, melynek léte szükségszerű, vagyis ő maga az abszolút szükségszerű létező. Ezzel a kijelentéssel (vagyis az abszolút szükségszerű létező fogalmával) ellentmondást kreálunk. Azzal ugyanis, hogy a legfőbb létezőt azonosítjuk az abszolút szükségszerű létezővel, elhagyjuk a tapasztalat talaját, és pusztán egy fogalomból kiindulva jutunk el az abszolút szükségszerű létezőhöz. Ez a következtetés viszont nem tapasztalati, hanem teljesen a priori jellegű.

Ha a fenti példában jelenlevő kijelentést megfordítjuk, mivel, minden állító kijelentés megfordítva is igaz kell legyen, akkor feltételezésem a következő kijelentéshez vezet: Isten az abszolút szükségszerű létező. Azáltal, hogy szükségszerű, minden, ami tőle származik, mint kiinduló ponttól, azaz minden utána következő ok szükségszerű. Ez igaz mindaddig, amíg az okozatok esetlegesek/ addig a pontig, míg az okozatok okká nem válnak.

Maga a kozmológiai bizonyíték itt ütközik ellentmondásba, mivel itt a priori valóságokba botlunk, amelyek már az ontológiai bizonyíték sajátjai. Megállapítható tehát, hogy itt található az

milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie az abszolút szükségszerű lénynek, azaz hogy az összes lehetséges dolog közül melyik foglalja magába az abszolút szükségszerűség feltételeit. Továbbá, az ész úgy véli, egyedül a legvalóságosabb lény fogalmában leli föl eme rekvizitumokat, és így levonja a következtetést, mely szerint a legvalóságosabb lény azonos a feltétlenül szükségszerű lénnyel. Csak hogy itt nyilvánvalóan azt feltételezik, hogy a legfőbb realitással felruházott lény fogalma maradéktalanul eleget tesz az abszolút szükségszerű létezés fogalmának, vagyis az előbbiről az utóbbira lehet következtetni, és éppen ezt a tételt állította az ontológiai bizonyíték; egyszóval a kozmológiai bizonyíték feltételezi, és alapul veszi az ontológiáit, jóllehet igekezett elkerülni.” KANT, 475.

⁴⁴ KANT, 476.

egyik úgymond gyengepontja a kozmológiai bizonyítéknak, mivel el akart kerülni bárminemű kapcsolatot az ontológiai bizonyítékkal, mégis akaratlanul is ráépített, és visszatér hozzá.⁴⁵

Kant folytatja gondolatmenetét: „A feltétlen szükségszerűség, melyre, mint valamennyi dolog végső hordozójára nélkülözhetetlen szükségünk van, ez a feltétlen szükségszerűség az emberi ész számára valóságos szándék.”⁴⁶ Itt lép fel az ontológiai bizonyíték szerepe, és ismerjük be, nélkülözhetetlen volta, mivel csak általa juthat el az emberi ész az ens realissimum-hoz, vagyis az abszolút szükségszerű létezőhöz. „A létezésért firtató kérdésre nincs kielégítő válasz”⁴⁷ – mondja Kant, mivel, elérünk az ontológiai bizonyíték segítségével egy abszolút szükségszerű lény létezéséhez, vagy csökkentve egy ens realissimum-hoz, viszont ha felteszi valaki a következő kérdést „elfogadom, tudomásul vettem, hogy van egy legvalóságosabb lény, de ki, vagy mi az?” Ezzel a kérdéssel romba dönthető a kozmológiai bizonyíték magyarázat-láncolata, mivel nem képes az empirikusan tapasztalt világból bárminemű élőlényre úgy rámutatni, hogy „ez itt a legvalóságosabb lény”. Végső soron ez még az ontológiai bizonyíték segítségével sem tehető, mivel a szükségszerű lény kiesik az empirikus világból, és tartózkodási helyét nem vagyunk hivatottak tudni.⁴⁸

Kant ezt a gondolatsort tovább vezeti, és azt mondja: „teljességgel meghaladja erőnket, hogy e megoldások kielégítsék értelmünk igényeit, mint ahogy megghiúsulnak mindazon kísérletek is, melyek azt célozzák, hogy értelmünk megbékéljen képességének e fogyatékosával”.⁴⁹ Lényegtelen, hogy az ész milyen módszerrel jut el a szükségszerű lény fogalmához, az viszont elkerülhetetlen, hogy az ész, korlátaiból következően ne keressen egy szükségszerű lény létezése után, úgy, hogy bizonyosságot is szerezzen létezéséről, és bebizonyíthatóvá tegye az emberiség számára. Ezzel nagyot alkotna, ez igaz, viszont célja nem objektív, hanem szubjektív, vagyis „önnön kíváncsiságát akarja kielégíteni”.

⁴⁵ „Ha helyes a tétel, mely szerint bármely feltétlenül szükségszerű lény egyszersmind a legvalóságosabb lény is (ami a kozmológiai bizonyítékban a nervus probandi), úgy, mint minden állító ítélet, legalább per accidens meg is fordítható. Tehát némely legvalóságosabb lény egyszersmind feltétlenül szükségszerű lény is. Ám egy ens realissimum semmiben nem különbözik egy másiktól, ennél fogva az, ami érvényes a legvalóságosabb lény fogalma alá tartozó dolgok némelyikére, érvényes lesz valamennyiükre is. Így tehát (ez esetben) teljesen megfordíthatom az állítást, azaz kimondhatom, hogy bármely legvalóságosabb lény szükségszerű lény. De mivel e tételt önmagukban, a priori módon meghatározzák a benne foglalt fogalmak, ezért a legvalóságosabb lény pusztán fogalma okvetlenül maga után vonja e lény abszolút szükségszerű voltát is. Éppen ezt állította az ontológiai bizonyíték, míg a kozmológiai bizonyíték nem akarta elismerni, jóllehet következtetéseiben – ha csak rejtve is – föltételezte.” KANT, 476–477.

⁴⁶ KANT, 479.

⁴⁷ KANT, 479.

⁴⁸ „...márpedig voltaképpen csak erről volt szó; s ha valaki, elfogadván, hogy létezik szükségszerű lény, tudni kívánná, hogy valamennyi dolog közül melyiket kell ennek tekintenünk, úgy kérdezősködésére nem felelhetnünk: ez itt a szükségszerű lény.” KANT, 479.

⁴⁹ KANT, 479.

Kant olyan problémát vet fel, mely még a spekulatív ész előtt is kérdés marad: „...nem szabadulhatunk a gondolattól, jó lehet elviselni sem tudjuk, hogy a lény, melyet minden lehetséges létező közül a legfőbbnek vélünk, mint egy azt mondja önmagának: öröktől fogva és örökidőig létezem, rajtam kívül csak az van, ami kizárólag az én akaratomból létezik; de akkor én magam honnan vagyok? Itt kicsúszik a lábunk alól a talaj, s a legnagyobb tökély, mint ahogy a legcsekélyebb is, szilárd támasz nélkül imbolyog”.⁵⁰ Erre a problémára, vagyis, hogy a szükségszerű létező (Isten), „honnan származik?”, nincs válasz, bármennyire is keresnénk, bárhogy próbálnánk felvázolni, úgy a tiszta logika levezetése által, mint a filozofálások által. Képtelenek vagyunk erre, és ebben a képtelenségben mutatkozik meg az a határ, amit még a spekulatív ész sem képes átlépni. Itt nyugvópontra talál a gondolatvezetés, így a vizsgálódás alól kibújik. Olyan kiinduló okhoz jutunk, ami nem megfogható, tapasztalati módon nem megragadható, de ennek ellenére léte nem tagadható: *ens realissimum*. Léte szükségszerű. Ennek elfogadásával az emberi ész magyarázatot talál az empirikus világ szerkezetében, és összefüggések átlátására lesz képes, a szükségszerű, és esetleges létezőket illetően. A spekulatív ész előtt álló probléma ez volt, egy abszolút szükségszerű lény létezésének bizonyítása.

Konklúzióként levonhatjuk: A kozmológiai bizonyíték célja egy abszolút szükségszerű létező létének bizonyítása. Ezt megvalósította igaz, de nem csupán tapasztalati módszerekkel, hanem, mivel szüksége volt az ontológiai bizonyíték kínálta módszerre is, a priori kijelentések által. Útján haladva egy idea fogalmához jutottunk, ami csupán szintézis. Ezáltal az emberi értelmet semmivel sem bővíti, mivel nem szintetikus a priori kijelentések, nem átláthatóak, hanem egyszerűen vannak, elfogadásuk pedig kényszerítő hatású.

2.3. A fizikoteológiai bizonyíték

A fizikoteológiai bizonyíték ugyanúgy, mint a kozmológiai bizonyíték, tapasztalati úton próbálja bebizonyítani Isten abszolút szükségszerű létét. Nem Istenből indul ki, amit az ontológiai bizonyíték tesz, hanem ellenkezőleg az okság, célirányosság elvére épít, és ezekből próbál eljutni az abszolút szükségszerű létező létéhez.

2.3.1. A fizikoteológiai bizonyíték summája

A fizikoteológiai bizonyíték főbb mozzanatait, párhuzamba állítom Aquinói Szent Tamás *Argumentum ex gubernatione rerum* Istenhez vezető útjával. A fizikoteológiai bizonyíték rövid vázának bemutatására a skolasztika által kínált módszert alkalmazom ismét.

Aquinói Szent Tamás	Immanuel Kant
---------------------	---------------

⁵⁰ KANT, 489–480.

Argumentum ex gubernatione rerum	A fizikoteológiai bizonyíték
1. „Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy egyes ismerettel nem rendelkező, azaz természeti lények célszerűen működnek, és ez abból látható, hogy mindig vagy legalábbis a legtöbb esetben ugyanolyan módon működnek, és – ennek következtében – számukra legmegfelelőbb értékre jutnak. ⁵¹	1. „Mindenféle nyilvánvaló jeleit találjuk annak, hogy a világban meghatározott cél alapján, nagy bölcsességgel létrehozott rend uralkodik, leírhatatlan tartalmi sokféleséget és határtalan kiterjedést fogván össze egyetlen egészbe.
2. Nyilvánvaló tehát, hogy nem véletlenül, hanem célirányultság folytán érik el céljukat. ⁵² Ám de az ismerettel nem rendelkező lények csak akkor irányulnak a célra, ha őket egy-egy értelmes lény célra irányítja. ⁵³	2. Ez a célszerű berendezkedés teljességgel idegen a világ dolgaitól, és csupán véletlenszerű módon járul hozzájuk, azaz a különböző dolgok természete önmagától nem kerülne összhangba oly sokféle eszköz egyesülése útján meghatározott végcélokkal, ha éppen őket nem választotta volna ki és nem rendelte volna el bizonyos, alapul szolgáló ideáknak megfelelően egy észszerű rendező elv.
3. Létezik tehát olyan értelmes lény, aki minden természeti lényt célra irányít és ezt nevezzük Istennek. ⁵⁴	3. Létezik hát egy (vagy több) magasztos és bölcs ok, mely nem pusztán vakon működik, mindenható természet gyanánt, a termékenység révén kell a világ oka legyen, hanem intelligencia gyanánt, a szabadság által. ⁵⁵

2.3.2. A fizikoteológiai bizonyíték elemzése

A fizikoteológiai bizonyíték a természetben rejlő okozatokból indul ki, melyek célszerűen működnek. Megpróbál, mint egy hierarchikus szerkezet létráján, az összefüggések keresésében, mind följebb és följebb jutni az okozatok palettáján. Mindezt empirikus úton próbálja megvalósítani.

⁵¹ „Videmus enim quod aliqua quae cognitione carent, sicut corpora naturali, operantur propter finem quod apparet ex hoc quod semper aut frequentius eadem modo operantur, ut consequantur id quod est optimum.” STh I. II.q. 3.a.

⁵² „... unde patet quod non a casu, sed ex intentione preveniunt ad finem.” STh I. II.q. 3.a.

⁵³ „Ea autem quae non habent cognitionem, non teudent in finem nisi directa ab aliquo cognoscent et intelligente sicut sagitta a sagittante.” STh I. II.q. 3.a.

⁵⁴ „Ergo est aliquid intelligens, a quo omnes res naturales ordinantur ad finem: et hoc dicimus Deum.” STh I. II.q. 3.a.

⁵⁵Vö. KANT, 488.

Itt viszont fellép egy probléma, mivel a tapasztalat útján járó fizikoteológiai bizonyíték, a tapasztalt világon nem képes túllépni. Így áthajlik, hogy végső soron elérje a maga elé tűzött célt: legfőbb létező/ bölcs teremtő elérését, a kozmológiai bizonyítékra. Ebben a pontban viszont újabb „szakadék” előtt találja magát, úgy, mint a kozmológiai bizonyíték. Hogy ezt is áthidalja, átlép a spekulatív ész mezejére, ami már az ontológiai bizonyíték színtere.

A fizikoteológiai bizonyíték eljut ugyan a maga elé tűzött célhoz, viszont segítségül hívja, úgy a kozmológiai, mint az ontológiai bizonyítékot, holott mindkettőt ki szeretne volna kerülni.

„A jelenvaló világ oly mérhetetlen sokféleséget, rendet, célszerűséget és szépséget tár elénk, akár a tér végtelen kiterjedésében, akár korlátlan felosztásában kövessük nyomon, hogy még a mi gyenge értelmünk számára hozzáférhető ismeretek birtokában is erőtlenné válik minden nyelv.” – jelenti ki Kant.⁵⁶ Nagyon szépen tükrözi az imént idézet mondat a felvázolt törekvés indító okát. Az emberi ész célt tűzött maga elé, mégpedig: egy rendszer megalkotását, mely minden létező kiinduló okához vezet. Számára lényegtelen az a folyamat, mely által eljut a célhoz, lényege abban áll, hogy megvalósítsa célját.

Hogyan érvel ez a bizonyíték?

Kiindulópont a tapasztalati világ, és a benne rejlő rend. Ha az ember megáll egy pillanatra és körülnéz, szemet gyönyörködtető gyönyörben lehet része, úgy a természet felépítésében, mint az állatvilágban, ami körülveszi az embert. S ha egy pillanatra elgondolkozik a láncolatokon, azon, hogy milyen mechanizmus működteti a természetet, felfedezi, hogy minden gondosan eltervezett rendszer szerint működik.

Egy példához folyamodnék, hogy szemléltessem, hogy mit értek azon, hogy előre beprogramozott rendszer vesz körül minket a világban. A fű, önmagában szép és szemet gyönyörködtető, viszont nem ez a legfőbb feladata, amire megteremtődött. Sok millió állatnak szolgál élelemül, mint például a nyúlnak. A nyúl szép aranyos állatka, de neki sem csak ez a rendeltetése, hogy szép legyen, ugyanis ő maga is eledelként szolgál nagyobb ragadozó állatok számára. Egyértelmű, hogy ez a belső természet-logika, amelynek mi emberek is tagjai és láncszemei vagyunk, nem véletlenszerű, hanem jól megtervezett, ahogy a mondás is tükrözi. „Mindenütt okok és okozatok, célok és eszközök láncolatát, a keletkezés és elmúlás szabályos rendjét látjuk, s mivel semmi nem került önmagától abba az állapotba, melybe leledzik, azért minden tovább mutat valamilyen másik dologra mind önmaga okára, ez pedig szintúgy szükségessé teszi ugyanezt a további kutakodást; így aztán a mindenség óhatatlanul elsüllyedne a semmi szakadékában, ha nem tételeznénk föl valamit, ami az esetlegesség eme végtelen

⁵⁶ KANT, 486.

során kívül, eredendően és függetlenül önmagában létezőn megtartaná ezt a sort, s mint eredetének oka, egyszersmind fennmaradását is biztosítaná.”⁵⁷

Kant ezt a belső rendet, kozmikus logikát veszi érvelése kiindulópontjaként: „Ha sem a dolgok egyáltalán, mint a dolgok fogalma, sem valamilyen létezés egyáltalán, mint létezés tapasztalása nem nyújthatja azt, amire szükségünk van, marad még egy utunk: megvizsgálhatjuk, nem szolgál-e valamilyen meghatározott tapasztalat, tehát a fennálló világ dolgainak, tulajdonságaiknak és rendjüknek tapasztalása olyan bizonyítékot, melynek alapján, biztos módon meggyőződhetünk a legfőbb lény létezéséről”.⁵⁸ Ezt a módszert vagy érvelési kísérletet nevezzük fizikoteológiai bizonyítéknak.

Az elkövetkezőkben elemzésnek vettem alá, és megpróbálok, mint fentebb már említettem, rávilágítani arra, hogy ennek a bizonyítéknak mi a gyenge pontja, és hol lép be rendszerébe az ontológiai bizonyíték szerepe.

Kant a következő módon határozza meg a fizikoteológiai bizonyíték lényegét: „hiszen az okozatoktól az okokhoz vezető átmenet törvényei, s egyáltalán ismeretünk szintézise és gyarapítása soha nem vonatkoznék másra, mint a lehetséges tapasztalatra, tehát pusztán az érzéki világ tárgyaira, és csak is ezek vonatkozásában rendelkezhetnek jelentéssel”.⁵⁹ A tapasztalt világ, ami körülölel minket, arra készíti a természetes értelmet, hogy összefüggéseket keressen a tapasztalt élővilág struktúrájában. Ez gyakorlatilag a fizikai világ rendje, mely a teológiai következtetések alapját szolgálja. Eljutni a fizika világából a teológiaiba viszont nem problémamentes. Ebben a próbálkozásban ugyanis s természetes értelem csődöt mond, és ekkor, mint mentőöv életbe lép spekulatív ész. Kant szerint: „A következtetés abból indul ki, hogy a világban mindenféle rend és célszerűség figyelhető meg, s hogy e rend és célszerűség teljességgel esetleges, és innen következtet – a fizikoteológiai bizonyíték – egy olyan ok létezésére, mely arányos ezzel az elrendeződéssel”.⁶⁰ Idáig beszélhetünk fizikoteológiai bizonyítékról. Ezek után találkozunk azon kényszerítő erővel, mely arra készíti, hogy átlépünk a kozmológiai bizonyíték állításait és arra enged következtetni – spekulatív módon – ami „nem lehet egyéb ama lény fogalmánál”⁶¹/ az *ens realissimum*nál, vagyis a legvalóságosabb lény fogalmánál. Látható, hogy a kitzűzött cél eléréséhez, ezúttal is, át kell lépnünk az ontológiai bizonyíték területére. Csak itt megfogható a legvalóságosabb lény „mely nem szorulván

⁵⁷ KANT, 486.

⁵⁸ KANT, 485.

⁵⁹ KANT, 486.

⁶⁰ KANT, 489.

⁶¹ KANT, 489.

semmi másra, minden hatalmat, bölcsességet stb., egyszóval minden tökélyt magában foglal”⁶², és ami végső soron nem más, mint az abszolút szükségszerű létező.

A fizikoteológiai bizonyíték képviselői, úgy, mint a kozmológiai bizonyíték képviselői is, ugyan tagadni próbálnak bármilyen kapcsolatot az ontológiai bizonyítékkal. Egyértelmű viszont, amint fentebb láttuk, lehetetlen félreállítani az ontológiai bizonyítékot, mivel nélküle nem tudunk eljutni az abszolút szükségszerű létező fogalmához.⁶³

„Ez a bizonyíték megérdemli – hangsúlyozza Kant, hogy mindig tisztelettel emlékezzünk meg róla. A legősibb, legvilágosabb és a közönséges emberi értelemnek leginkább megfelelő bizonyíték ez. Arra ösztökél, hogy tanulmányozzuk a természetet, hiszen ő maga a természet tanulmányozásának köszönheti létét, és abból merít új meg új erőt. Célokot és szándékokat visz oda, ahol megfigyelésünk önmagától semmi effélét nem fedezne föl, és – ama sajátos egység vezérfonala révén melynek eleve a természetén kívül rejtezik – kitágítja a természetre vonatkozó ismeretünket.”⁶⁴

Annak ellenére, hogy a bizonyíték segítségével talán felfogtuk a természet/ fizika világában fellelhető hierarchikus rend fontosságát, mégsem állítható, hogy ezáltal megértettük volna az abszolút szükségszerű lény lényegét. A fizikoteológiai bizonyíték, mint minden más bizonyíték „csak” elvezet magához a létezőhöz, igaz ehhez segítségül hívja, úgy a kozmológiai bizonyítékot, mint az ontológiai bizonyítékot. Mégis eljuttat a legvégén minket az abszolút szükségszerű létező fogalmához, az ideájához, de úgy, mint a többi bizonyíték, nem juttat minket közelebb az abszolút szükségszerű lény létének megismeréséhez. Ezzel a bizonyítékkal sem lehet az ismeretet bővíteni Isten megismerése kapcsán.

Befejező gondolat

Isten létét ész érvek segítségével nem lehet bebizonyítani, mivel az értelemre épülő gondolatrendszerek csupán egy fogalomhoz, egy szintézishez vezetnek, mellyel gyakorlatilag Istenről semmi többet nem tudunk meg, mint amit addig is tudtunk. Mégis sok keresztény gondolkodó megpróbálkozott észérvekre építve olyan rendszert felépíteni, igaz koruk

⁶² KANT, 489–490.

⁶³ „Mert vennék csak a fáradságot, hogy önmagukat vizsgálatnak vessék alá, azt találnák, hogy miután hosszú utat tettek meg a természet és a tapasztalat talaján, és semmivel sem jutottak közelebb a tárgyhoz, mely eszük előtt dereng, hirtelen elhagyják ezt a talajt, és átlépnek a pusztá lehetőségek birodalmába, ahol, reményeik szerint, az ideák szárnyain megközelíthetik azt, ami minden empirikus kutakodásuk elől elrejtőzött. Miután, mint vélik, e hatalmas ugrással szilárd talajra érkeztek, az immár meghatározottá vált fogalmat (melyre szert tettek ugyan, de nem tudják, mi módon) kiterjesztik a teremtés egész tartományára, s az ideált, mely egyedül a tiszta ész műve volt, a tapasztalat segítségével világítják meg, igaz, meglehetősen szánalmas módon, messze elmaradva attól, amit a tárgy méltósága megkívánna, és nem hajlandók elismerni, hogy tudásukhoz vagy föltevésükhöz más úton, nem a tapasztalat révén jutottak el.” KANT, 491.

⁶⁴ KANT, 487.

sajátosságából adódóan tették ezt, mely megcáfolhatatlan, és megkérdőjelezhetetlen, mivel a természetes logika elvére épül, és olyan tapasztalati tudást feltételez, ami meggyőző erejű.

A rendszerek logikusan felépítettek, és könnyen megtéveszthetik az embert, mivel természetükből adódóan hitelesek. Mégis, egy szkeptikus ember számára semmitmondóak. Isten valós létéhez, kilétéhez észérvek segítségével nem lehet eljutni. A hozzá vezető út a személyes biográfia területén íródik. Létét minden ember egyénileg tapasztalja meg saját élete során, úgy a rossz, mint jó események közepette.

Az észérvek általi levezetés, jó, de nem elégséges – jelenthetjük ki. Egy tudatlan és kevésbé igényes ember esetében, mint Istenhez vezető kiindulópont valószínű elégséges. A tudatlan ember, aki még nem hallott Istenről, beláthatja egy olyan lény létét, aki mindennek kiindulópontja, de ezzel még semmit sem tudott róla meg.

Meggyőzőbbek az észérvek a modern ember számára, akinek egy állítás abban az esetben igaz, ha észérvekkel levezetett állításokból tevődik össze. Az Istenérvek esetében a felépítés logikus és ész érvekre épül, így a modern ember, ha végig vezeti az érvek kínálta gondolta rendszert, eljuthat egy első létezőhöz. Ezzel viszont többet nem tudott meg róla, mint amit a gondolkodás kezdetén tudott. A többete pusztán a lehetséges isteni tulajdonságok felismerése. A tulajdonságok viszont, mivel csupán lehetőségek, nem létbizonyítékok és nem kézzelfoghatóak. Csupán arra „elegendők”, hogy alátámasszák azt a belátást, mely egy első lény létét kimondatja velünk.

Az észszerű istenbizonyítékok vizsgálata arról győzik meg a szkeptikus/ gondolkodó embert, hogy az istenkérdést ne szorítsa le a kritikus érvelése mezejére, hanem próbáljon egyre több ismeretet szerezni arról az első lényről, aki személyes életében, gyakran nem logikusan, de visszautasíthatatlanul jelentkezik. A gondolkodó embernek tehát teret kell hagynia a tapasztalásnak, és az isteni gondviselésnek. Végző soron ebben áll a kereszténység Isten létéről adott bizonyítási alapja.

A munkámban szerettem volna megvilágítani a spekulatív ész keltette illúzió kelepcéit, és Kant kritikája segítségével, az adott rövid levezetések által bemutatni az isten-bizonyítékok gyenge pontjait. Mindezt azért tettem, hogy az olvasó ezeket tudomásul véve ne essen bele a spekulatív ész által kínált megtévesztésbe.

Bibliográfia

1. AQUINATIS, Sancti Thomae, *Summa theologiae I*, Matriti 1951.
2. AQUINÓI Szent Tamás, Ford: Tudós–Takács János, *A teológia foglalatata I.*, Gede Testvérek BT., Budapest 2002.
3. CANTERBURYI Szent Anzelm, *Filozófiai és teológiai művek I.*, Osiris, Budapest 2001.
4. CANTERBURYI Szent Anzelm, *Proslogion*,
<http://www.thelatinlibrary.com/anselmproslogion.html>. Letöltés ideje: 2009. március 4.
5. FISCHER Norbert, *A filozófusok istenkeresése*, Agapé, Szeged 2001.
6. HANS Joachim Störig, *A filozófia világtörténete*, Helikon 2006.
7. KANT, Immanuel, *A tiszta ész kritikája*, Ford. Kis János, Ictus, Budapest 1995.
8. Kant, Immanuel, *Az élete*,
http://hu.wikipedia.org/wiki/Immanuel_Kant#Kant_m.C5.B1vei_magyarul, Letöltés ideje: 2009. április 28.
9. NYÍRI Tamás, *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, Szent István Társulat, Budapest 2001.
10. ROZENTAL, M. és JUGYIN, P., *Filozófiai lexikon*, Szikra, Budapest 1953.